

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma ja yhteiskunnan rakennemuutos

1. Suomen nopea muuttuminen ja maalaiskansakoulun opetussuunnitelma

Vuonna 1925 julkaistu Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö oli ensimmäinen itsenäisen Suomea varten laadittu kansakoulun opetussuunnitelma. Oppivelvollisuuden säätämisen jälkeen kansakoulutoimen järjestysmuotoa koskeva laki antoi kansakoululle yhtenäisen oppiainejaon, jota opetussuunnitelma noudatti. Yhtenäisyyttä oli omiaan lisäämään vielä se, että kouluhallitus tarkasti koulujen oppikirjat.¹

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintöä laadittiin keskellä murroskautta.. Yhteiskunnan muuttuessa opetussuunnitelmien on reagoitava muutoksiin. Opetussuunnitelmia ei kuitenkaan kirjoiteta missään tyhjiössä, vaan ne perustuvat opetussuunnitelman laatijoiden käsitykseen, miten yhteiskunta ja opetussuunnitelma kasvavat menneisyydestä. Näitä näkemyksiä kutsun opetussuunnitelman *menneisyysperspektiiviksi*.

Toisaalta opetussuunnitelmat välittävät kuvan kirjoittajiensa ajan yhteiskunnan nykyisyydestä ja sen haasteista. Sitä ei ole aina tarvetta kirjoittaa julki opetussuunnitelmatekstiin, koska aikalaisilla voi olla yhteinen käsitys siitä, millaisessa yhteiskunnassa eletään. Kutsun näkemystä opetussuunnitelman *nykyisyysperspektiiviksi*. Opetussuunnitelma viittaa kuitenkin myös tulevaisuuteen: se asettaa tavoitteita ja arvioi suuntaa,

johon yhteiskunta on joko kehittymässä tai johon sen pelätään kehittyvän. Kutsun tätä näkemystä opetussuunnitelman *tulevaisuusperspektiiviksi*.

Opetussuunnitelmatutkimuksessa nämä näkökulmat ovat jääneet niukalle huomiolle. Tarkastelen tässä artikkelissa, miten yhteiskunnan muuttumiseen suhtauduttiin maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa. Tutkin tapaa, jolla maalaiskansakoulun opetussuunnitelma otti vastaan yhteiskunnan muutoksen, viittasi menneeseen, nykyhetkeen ja tulevaan esitellessään ratkaisujaan. Tutkimuskohteena on opetussuunnitelmakomitean mietintö, mutta käytän esimerkkeinä oppikirjoiksi muutettua opetussuunnitelmaa, kansakoulun historian oppikirjoja, joihin ei kuitenkaan suppeassa artikkelissa erikseen viitata.

2. Suomi muuttuu perusteellisesti

Suomi koki 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkupuolella nopean taloudellisen ja yhteiskunnallisen muutoksen. Väestö kolminkertaistui autonomian aikana yhdestä miljoonasta kolmeen miljoonaan.. Vaikka vuosien 1860-luvun suuret nälkävuodet, harvensi väestöä, Suomi koki rakennemuutoksen, kun maaseudulta alkoi siirtyä väkeä kaupunkien ja maaseudun pieniin teollisuuskeskuksiin, sahoille ja muuhun puunjalostusteollisuuteen. Samaan aikaan maatalous alkoi muuttua viljanviljelyvaltaisesta lypsykarjavaltaiseksi.

Modernin sahteollisuuden alkaminen toi mukanaan 1900-luvulle tultaessa yhteiskunnallisen mullistuksen. Sahanomistajat saivat tuloja, mutta tuloista hyötyivät myös metsänomistajat, jotka olivat yleensä talollisia. Eikä siinä kaikki: muutoksesta hyötyivät myös tilattomat, joille yhteiskunnan muuttuminen antoi paremman elämän toivon, ansiomahdollisuuksia savotoilla, rahdinajossa tai tehdastyössä sahoilla ja paperitehtailla. Yhteiskunta alkoi olla liikkeellä: jos jatkaminen maaseutuoloissa ei miellyttänyt, rautatiet ja höyrylaivaliikenne houkuttelivat

tehdaskeskuksiin, kaupunkeihin. Väkeä etsiytyi myös Venäjälle, jossa varsinkin Pietari tarjosi osaaville ihmisille toimeentulomahdollisuuksia. Muutto ei saanut yhtä suurta huomiota osakseen kuin varsinkin Etelä-Pohjanmaalta Pohjois-Amerikkaan suuntautunut joukkosiirtolaisuus, joka vei vuosikymmenien kuluessa satoja tuhansia suomalaista Atlantin taakse.

Väestö- ja elinkeinorakenteen muuttumisen rinnalla kulki toinen muutos, jonka merkitys paljastui vasta vähitellen: ihmiset vaurastuivat. Tämä oli omiaan luomaan optimismia. Ihmiset, jotka olivat tottuneet elämään toimeentulon rajoilla, saattoivat nyt käyttää käteistä rahaa ostaakseen kaupunkilaisia kauppatavaroita. Kotona tuotettu alkoi yhä enemmän vaihtua kaupasta ostettuun ja luontoistalous vaihtua vaihdantatalouteen²

Talouselämässä alkoivat markkinat ja markkinavoimat merkittävästi enemmän. Kun tuotanto oli aikaisemmin keskittynyt tuottamiseen kotitarpeiksi ja ulkomaankauppakin oli myöhempiin aikoihin verrattuna vaatimatonta, hyödykkeiden kysynnän ja tarjonnan määräsivät entistä enemmän markkinat. Niiden muutoksiin sopeutuminen edellytti pääomia. Kapitalismi alkoi 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa ohjata talouselämän muutoksia kotoisista ja paikallisista oloista laajemmille markkinoille, jota hallitsi voin ja puutavaran vienti Englantiin ja paperin vienti emämaahan Venäjälle.³

Suurin muutos tapahtui talonpoikaisväestölle, joka alkoi vaurastuessaan erottua maaseudun tilattomista väestöryhmäksi. Se omaksui suomalaisuusliikkeen ajatuksia omaksi ideologiakseen ja alkoi nostaa jäseniään ensimmäisen polven suomalaiseksi sivistyneistöksi. Talonpoikaisväestön painoarvo kasvoi, kun vuoden 1865 kunnallisuudistus antoi sille keskeisen vaikutusvallan kuntakokouksissa, jossa äänivalta määräytyi omaisuuden mukaan. Kun valtiopäivätoiminta elpyi ja valtiopäivien toiminta muuttui säännölliseksi, avautui talonpojille myös poliittisen vaikuttamisen kanava.

Yhteiskunnallinen osallistuminen lisääntyi 1800-luvun mitaan. Poliittiselle kentälle tunkeutuivat vuosisatojen vaihteessa joukkopuolueet, joiden edelläkävijä oli Suomen työväenpuolue, josta 1903 Forssan kokouksessa muutti nimensä Suomen sosialidemokraattiseksi puolueeksi. Aikaisemmat kielipuolet olivat olleet sivistyneen ja varakkaan eliitin hankkeita, jotka kokoontuivat herraseurassa jonkin keskeisen sanomalehden ympärille. Uusi poliittinen kulttuuri löi itsensä läpi suurlakossa 1905, eduskuntauudistuksessa 1906. Seuraavan vuoden ensimmäisissä yksikamarisen eduskunnan vaaleissa Suomen puoluekartta jäsenyi uudelleen. Poliittisen vallan painopistekin siirtyi, kun se ei ollut enää itsestään selvästi virkamieseliitillä ja heidän suvuillaan, vaan yhä enemmän poliittisilla liikkeillä.

Yhteiskunta oli sekä taloudellisesti että sosiaalisesti muuttumassa: maaseudun perinteinen elämänmuoto alkoi siirtyä historiaan, kun kansakoulut, sanomalehdet, nuorisoseurat, maamiesseurat, vapaapalokunnat, työväenyhdistykset ja osuuskaupat saivat väkeä mukaan toimintaansa. Muutosta leimasi vahva luottamus siihen, että tulevaisuus tarjoaisi parempia mahdollisuuksia kuin menneet vuosikymmenet. Toiveikkuus oli ennen ensimmäistä maailmansotaa vallinneelle ajalle ominaista edistysoptimismia.⁴

Muutokset toivat mukanaan kuitenkin myös epävarmuuden. Herätti ärtymistä, että maataloudesta "paettiin" helpomman elämän pariin. Maaseudun metsiä ostettiin ja puutavarayhtiöt parturoivat tilojen metsät jalostuskelpoisesta puutavarasta ja jättivät niiden pellot viljelemättä.⁵ Myös Venäjä teollistui ripeästi ja se kiinnosti kansainvälisiä sijoittajia. Yhteiskunnallisista riskeistään huolimatta Venäjällä nähtiin suuria tulevaisuuden mahdollisuuksia.

Suurinta huolta Suomessa tuntui herättävän autonomisen Suomen ja emämaan välisen suhteen muuttuminen. Venäjä 1890-luvulta lähtien alkoi suhtautua epäluuloisesti autonomiseen Suomeen. Epäluulon taustalla on Saksan 1871 yhdistyneen

keisarikunnan taloudellisen, poliittisen ja sotilaallisen sananvallan kasvaminen Itämeren alueella. Tämä kietoutui osaksi yhteiskunnan muuttumista ja samalla merkilleiseksi yhdistelmäksi sekä toiveikasta tulevaisuuteen katsomista että ahdistunutta Venäjän uhan alla elämistä.

3. Kansakoulun on seurattava muutosta

Kun kansakoulu syntyi 1860-luvulla, se luotiin Venäjän keisarikunnan alaiseen Suomen suuriruhtinaskuntaan. Vuoden 1863 kansakouluasetus ei tehnyt kansakoulusta pakollista, mutta se määritteli kansakoululle yleissivistävän tehtävän kansalaisten kasvattajana, tietojen ja taitojen opettajana sekä arvojen ja asenteiden välittäjänä.

Kansakoulu ei ollut kuitenkaan yleinen. Kansakoulujen määrä kasvoi kuitenkin 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla samaan aikaan, kun maan väkiluku kasvoi ripeästi. Keskustelu oppivelvollisuuden tarpeellisuudesta virisi 1800-luvun puolella. Oppivelvollisuuden saaminen hyväksytyksi säätyvaltiopäivillä oli hankalaa ja vaikka se olisi onnistunutkin, asian ajaminen läpi Pietarissa olisi tuottanut lisävaikeuksia. Eräänlaisena kompromissina saatiin toteutettua 1890-luvulla kansakoulujen piirijakoasetus, joka jätti kansakoulun perustamisen kunnan tehtäväksi, jos koulupiirin alueelta oli riittävä määrä lapsia tulossa kouluun. Autonomian aikana oppivelvollisuutta ei saatu toteutetuksi, koska keisarikunnan johdossa sitä vastustettiin.⁶

Opetussuunnitelmaltaan kansakoulut olivat kansakouluasetuksen varassa kunnes 1800-luvun loppupuolella laadittiin kansakoulujen mallikurssit. 1900-luvun alussa mallikurssit olivat jo vanhentuneita niin, että vuonna 1911 pidetyssä yleisessä kansakoulukokouksessa ja seuraavan vuoden puolella pidetyssä piiritarkastajien kokouksessa vaadittiin niiden uudistamista.⁷

Koulujärjestelmää rasittivat useat ratkaisemattomat kysymykset. Oli epäselvää, saattoiko kansakoulua pitää oppikoulun pohjakouluna vai ei. Kysymys yhtenäisestä kansakoulun pohjalle rakentuvasta koulujärjestelmästä oli ajankohtainen keskustelun kohde samaan aikaan, kun kansakoulun mallikurssit tai oppikoulun oppiennätykset vanhenivat.

Autonomian ajan lopulla ja itsenäisyyden ajan alussa oli useita kysymyksiä, jota ei ollut pystytty ratkaisemaan: oppivelvollisuus oli säätämättä, kysymys rinnakkaiskoulujärjestelmästä ja yhtenäiskoulujärjestelmästä oli vailla lopullista ratkaisua ja yleissivistävän kansakoulun ja oppikoulun opetussuunnitelma oli uudistamatta.

Miksi uudistuksia ei kyetty toteuttamaan, vaikka yhteiskunnan päälle kaatuvat mullistukset olisivat sitä varmasti edellyttäneet? Asiaan vaikuttivat vuosien 1899-1905 ja 1908-1917 venäläistämiskaudet. Toisaalta koululaitoksen uudistamisessa törmäsivät toisiinsa useat yhteiskunnalliset ja poliittiset intressit: kysymys oikeiston ja vasemmiston suhteista, kysymys maaseudun koulu-opetuksesta sekä viime kädessä myös kielikysymys.

Kaiken lisäksi oppivelvollisuus ja koulujärjestelmä muuttaminen sekä pohjakoulukysymyksen ratkaiseminen edellyttivät eduskunnassa ja senaatissa tehtyjä poliittisia päätöksiä. Eduskunnassa minkään poliittisen ryhmän voimat eivät sellaisenaan riittäneet uudistuksien läpiviemiseen. Ainoaan poikkeuksen muodosti vuoden 1916 vaaleissa valittu eduskunta, jossa sosiaalidemokraateilla oli ehdoton enemmistö. Ensimmäisen maailmansodan takia eduskunta ei kuitenkaan kokoontunut ennen kuin Venäjän maaliskuun vallankumous mullisti 1917 tilanteen. Kokoonnuttuaan huhtikuussa eduskunnan energia kului kuitenkin poliittisten ryhmien kilpailuun valtiollisesta vallasta. Koulukysymykset jäivät toisarvoisiksi. Heinäkuun ja elokuun taitteessa 1917 eduskunta hajotettiin eikä mikään puolue saanut myöhemmin vastaavaa ehdotonta enemmistöä. Suomen itsenäistymisen ja kansalaissodan jälkeen koulukysymysten ratkai-

seminen oli mahdollista vain puolueiden keskinäisellä yhteistyöllä, mutta kaikkien suurien kysymysten ratkaisemiseen voimavarat eivät nytkään riittäneet.⁸

4. Millaisin asioihin opetussuunnitelmakomitea tarttui?

Kouluylhallitus onnistui saamaan senaatin nimittämään 1912 maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean, jonka tehtävä oli voimassa olleen kansakouluasetuksen pohjalta laatia esitys maalaiskansakoulun opetussuunnitelmaksi, joka ottaisi huomioon yhteiskunnan muuttumisen, kansakoulun suhteen alempiin ammattikouluihin ja modernin kasvatustieteen vaatimukset. Komitean puheenjohtajaksi määrättiin professori Mikael Soinen ja se aloitti samana vuonna toimintansa.⁹ Komitean kokeilukoulu Helsingin ulkopuolella Boxbackassa aloitti senaatin suosiolla myötävaikutuksella toimintansa vuonna 1913. Komitean intensiivisin työvaihe sijoittui vuosiin 1912-1915. Tavoitteena oli laatia ensin ala- ja yläkansakoulujen opetussuunnitelma ja sitten laajentaa työtä kaupunkikansakouluihin. Tätä suunnitelmaa noudatettiin siihen saakka kunnes 1915 yllättäen senaatti ilmoitti, että komitean työ lopetetaan ja että komitean tulisi jättää ehdotuksensa vuoden lopussa.¹⁰

Kun komitean ehdotus jätettiin, se oli monella tavalla keskenäinen. Alakansakoulun opetussuunnitelma, jonka osuus ehdotuksessa korostui, oli valmis, yläkansakoulun opetussuunnitelma oli keskenäinen ja kaupunkikansakoulun opetussuunnitelma oli kirjoittamatta. Koulujärjestelmäkysymyksiin komitea ei ollut ehtinyt paneutua eikä sitä komitealta ensisijaisesti odotettukaan, piti hän komitean työn perustua ennen kaikkea olemassa olevaan kansakouluasetukseen.¹¹ Varovaisen ja samalla komiteatyön jatkamista esittävän mietintönsä rinnalle komitea julkaisi 1916 teoksen Maalaiskansakoulun uudistuksesta joka tuki vuoden 1916 komiteamietintöä eli "Suuntaviivoja". Ne saivat seminaareihin ja kansakoulun opettajien keskuuteen

levittyään opetussuunnitelmaohjeen aseman. Kun komitea sitten tauon jälkeen pääsi aloittamaan työnsä uudelleen, olivat – niin oletetaan – monet komitean esittämät uudistukset muuttuneet osaksi opetuksen käytäntöä.¹²

Työnsä loppuvaiheen komitea pääsi paneutumaan vasta vuonna 1918. Työtä hidastivat sen jäsenten muut tehtävät, mm. Mikael Soinisen toiminta ministerinä ja kouluhallituksen ylijohtajana. Lopulta mietintö valmistui vuoden 1924 lopussa Soinisen jo kuoltua ja julkaistiin seuraavan vuoden puolella nimellä Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. Pitkä työskentelyaika ja työn katkelmallisuus ehti aiheuttaa sen, että komitean ajatukset muuttuivat jonkin verran sen toiminta-aikana.

Alkuperäinen tarkoitus oli luoda alakansakoulun opetussuunnitelman avulla luja kivijalka kansakoulun myöhempien vuosien työlle. Uusi aluevaltaus alaluokkien havainto-opetuksen ohella oli sen pohjalle rakentuneen kotiseutuopetuksen keskeinen asema. Luonnontieteille oli tarkoitus antaa laajempi painotus kuin aikaisemmin ja niiden opetusta kehitettiin komitean kokeilukoulussa.¹³ Vuoden 1916 Suuntaviivoissa komitean alkuvaiheen työ oli melko valmis, mutta työskentelyyn tulleen tauon aikana poliittinen tilanne muuttui toiseksi. Venäjä koki vallankumouksen, Suomi itsenäistyi ja kävi kansalaissoidan, jonka valkoiset voittivat.

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitea oli pyytänyt vuonna 1915 jätetystä osamietinnöstään lausuntoja mm. kansakoulun opettajilta. Saadut palautteet vaihtelivat, mutta ne olivat osittain kriittisiä. Suurimman kritiikin aiheen muodosti komitean suunnitelma uskonnonopetuksen muuttamiseksi, siveysopin ottamiseksi kouluopetukseen ja luonnontieteiden aseman kasvattamiseen.¹⁴ Opetussuunnitelmakomitean työn loppuvaihe oli samanaikainen oppivelvollisuuslain, kansakoulun kustannuslain, kansakoulutoimen järjestysmuotoa koskeneen lain ja uskonnonvapauslain säätämisen kanssa, joissa keskustelu uskon-

non asemasta muodostui poliittiseksi vedenjakajaksi. Muut asiat kiinnostivat poliitikkoja huomattavasti uskontoa vähemmän.¹⁵

Eduskunnan keskustaryhmät, edistyspuolue ja maalaisliitto, tekivät yhteistyötä sosialidemokraattien kanssa kansalaissodan jälkeisessä Suomen eheyttämisessä. Uskonnosta tuli vuosien 1920 - 1923 keskusteluissa kuitenkin agitaatioväline, jolla ns. kirkkokansaa koetettiin saada äänestämään oikeistorintamaa, jota yritettiin luoda keskustan ja vasemmiston yhteistyön lopettamiseksi.¹⁶

Poliittisen tilanteen muuttuminen aiheutti sen, että asiat, jotka olivat ajankohtaisia jo 1915 komitean osamietintöä jätettäessä, saivat oikeistolaistuneessa ilmapiirissä konservatiivisemmän tulkinnan kuin komitea oli kymmenluvulla ajatellut. Toisaalta varsinkin uskonnonopetuksessa komitean lopullinen mietintö oli selkeä kompromissi konservatiivisempaan suuntaan.¹⁷ Itse komitean työn tulos, vuoden 1925 komiteamietintö, ja sen varhaisvaihe, Suuntaviivat, muodosti perustan kansakouluopetukselle aina toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka.

5. Millä tavalla komitea rakensi menneisyyden pohjalle?

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma oli jo pelkästään syntyprosessinsa ja taustahistoriansa takia kaksiosainen: alakansakoulu oli liitetty opetussuunnitelmaltaan nyt vasta varsinaisen kansakoulun yhteyteen. Vaikka komitea työskenteli yhdessä, alakansakoulun opetussuunnitelma syntyi omana kokonaisuutenaan. Osittain se johtui siitä, että opetussuunnitelma ei pyrkinyt poistamaan kansakoulun sisäistä kahtiajakoa. Osittain se johtui taas henkilökysymyksistä: lehtori Kaarlo Oksala laati alakansakoulun opetussuunnitelman. Professori Mikael Soininen kirjoitti taas suuren osan yläkansakoulun opetus-

suunnitelmasta. Heidän näkemyksensä siitä, mikä oli menneisyyden painoarvo, oli erilainen.

Oksalan näkemys lapsesta oli psykologinen. Hän näki lapsessa ennen kaikkea havaintoja tekevän ja ympäristöön reagoivan olennon, eikä pitänyt historiaa tärkeänä. Soinisen tausta taas oli herbartilainen.¹⁸ Herbartilaisuudessa historian arvo oli erityisesti mielensuuntaa ohjaavana oppiaineena, jonka avulla kasvatettiin siveellisiä ihmisiä. Suunta alkoi vähitellen 1910-luvulta lähtien väistyä ja tehdä tilaa empiiriselle kasvatustieteelle eikä Soininenkaan siihen enää selvästi sitoutunut. 1910-luvulla ja 1920-luvun alussa oppisuunta oli vielä vallitsevaa käytäntöä, vaikka suunta oli selvästi matkalla kohti tieteen historiaa.¹⁹ Alakansakoulun opetussuunnitelman "epähistoriallisuus" ei poistanut millään tavalla sitä, että jonkinlainen historiallinen ulottuvuus säilyi koko maalais-kansakoulun opetussuunnitelman kirjoittamisaikana.

Opetussuunnitelman menneisyysulottuvuutta ei ole syytä etsiä sellaisenaan minkään oppilaineen alueelta, koska se on sisään kirjoitettuna opetussuunnitelmaan eikä vain sen yksittäisiin oppiaineosioihin. Havainto-opetuksen näkemyksen mukaan koulussa opiskeleva lapsi rakensi käsitystään todellisudesta havainnon pohjalle. Tämä tarkoitti sitä, että lapsen lähipiiri kotona ja koulussa oli tärkein havaintojen tekokenttä. Tästä laajeni näkökulma kotiseutuun ja siihen perehdyttävään kotiseutuopetukseen. Kotiseudusta avautui tie luontoon, maantieteeseen ja historiaan, etenkin kulttuurihistoriaan.²⁰

Kotiseudusta avautui tie elinkeinoin ja maantieteeseen. Luonnontieteiden opettaminen yhdistettiin kotiseudun elinkeinoin, erityisesti maatalouteen, joka oletettiin automaattisesti pääelinkeinoksi. Yhteinen nimitys maalaiskansakoulun opetussuunnitelman menneisyysulottuvuudelle on "isien työ", jota piti oppia kunnioittamaan ja rakastamaan. Isien työ oli osa pitkää historiallista jatkumoa, jonka subjektin muodosti Suomen kansa. Sillä tavalla kotiseudusta tuli osa suurta kansallista

kertomusta, jonka näyttämönä oli Suomen luonto, näyttelijöinä Suomen kansa ja suurena kertomuksena Suomen kansan vaiheet, jossa kansa ja sen hallitsijat rakensivat yhteistä isänmaata.²¹ Vaikka kulttuurihistoriallisen koulukunnan merkitys oli histori-antutkimuksessa kasvanut, täyttä voittoa se ei saavuttanut, vaan valtiollinen historia puolusti paikkaansa etenkin oppikirjoissa. Historian käyttövoimana olivat hyvät hallitsijat ja uskollinen kansa, josta nousivat kansalliset suurmiehet johtamaan kansaa kelvottomia sen kohtaloissa.²²

Opetussuunnitelman oli siis vahvasti kansallista identiteettiä rakentava ja voimistava luonteeltaan. Oppikirjat korostivat talonpoikaisuutta ja vapaita talonpoikia Suomen kansan varsinaisena ytimenä. Viime kädessä kaikki kestävä, elinvoimainen ja terve oli talonpoikien aikaansaannosta. Sellainen oli nuijasota, sellaista oli kansallisen sivistyneistön syntyminen ja sellainen oli vapaussota.

Selitys tälle ilmiölle on ilmeisesti parin sukupolven mittaisessa nationalistisessä projektissa, joka oli luotu Euroopasta tulleen kansallisuusaatteen vaikutuksesta. Syntyessään se oli vähemmistön, sivistyksen etujoukon, asia. Sivistyneistön ulkopuolelle sen vei akateemisten piirien ja erityisesti ylioppilaiden valistustoiminta. Tärkeän levittämisväylän sille antoi kansakoulu, jossa luettiin Z. Topeliuksen Maammekirjaa, teosta, joka kanonisoi nationalismin tärkeitä opinkappaleita, uskon erityisen kaikista muista kansoista erottuvan Suomen kansan olemassaoloon, kunnioituksen sen menneisyyttä kohtaan, uskon Suomen kielen merkitykseen kansallisen identiteetin kivijalkana ja kotimaisen maiseman ikoninomaiseen liikkumattomuuteen. Kansa oli sivistyneistön valistustyön kohde, tai oikeammin: kansa oli sivistyneistöä varten.²³

Kun kaksi sukupolvea oli kulunut Lauantaiseuran miesten ajasta, nationalistisesta näyttämörekvisiitasta oli tullut itseltään selvää todellisuutta, yhteistä omaisuutta, jota kukaan ei ruvennut edes kyseenalaistamaan. Maalaiskansakoulun ope-

tussuunnitelmakin rakentui kansallisen suuren kertomuksen pohjalle, vaikka sitä ei avoimesti aina sanottukaan. Kaikkein romanttisin nationalismi alkoi kuitenkin rakoilla, kun ihannoivaan kansan kuvaan alkoi tulla säröjä. Kansa osoittautui uppiniskaiseksi ja omapäiseksi.²⁴ Sosialistinen työväenliike alkoi levitä maaseudulle. Vuoden 1905 suurlakossa työväki esitti jo vaatimuksia. Eduskuntaudistuksen toteuduttua vuonna 1906 ja ensimmäisten vaalien tulosten tultua, sosiaalidemokraateista tuli yksikamarisen eduskunnan suurin puolue. Lopulta murros johti Venäjän vallankumouksen inspiroimana vallankumousyritykseen tammikuussa 1918.

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma ei avoimesti ottanut kantaa yhteiskunnan valtasuhteiden hämmentävään muuttumiseen. Sen sijaan kasvatust keskustelussa jo 1900-luvun alkupuolella oltiin huolissaan siitä, että uudet vallankäyttäjiksi pääsevät kansalaiset eivät tiedä, miten valtaa tulisi käyttää. Siksi heitä pitäisi kasvattaa ja valistaa kansalaisen oikeuksista ja velvollisuuksista.²⁵ Itse asiassa nämä pyrkimykset liitettiin kansallisen suuren kertomuksen yhteyteen ilman että suurta kertomusta sinänsä olisi asetettu kyseenalaiseksi. Selvimmin tämä tilanne käy ilmi, kun opetussuunnitelmaa kirjoitettiin 1920-luvulla historian oppikirjoiksi. Kirjojen runkona oli kuitenkin ennenkin kansallinen suuri kertomus, mutta niissä oli ilmeisen vaikea liittää tähän kansalliseen kertomukseen yhteiskunnan muuttumista tai sosialismia kansallisen kertomuksen haastajana. Ne olivat ikään kuin poikkeamia historian todellisesta kulusta. Kaksikymmenluvun oppikirjoissa vuoden 1918 kapinallisistakin valtaosa oli "harhaan johdettuja" rehellisiä työmiehiä.²⁶ Kansallinen kertomus menneisyydestä oli runko, jonka näkökulmasta yhteiskunnan muuttumista arvioitiin.

6. *Nykyhetki oli täynnä uhkia ja tulevaisuus hämärä*

Opetussuunnitelman ajallista nykyhetkeä koskeneet arviot olivat peräisin edellisten vuosien kokemuksista. Itse asiassa niitä oli kirjoitetun opetussuunnitelman tasolla vähänlaisesti. Opetussuunnitelmatyön vaiheet ja luoviminen erilaisten paineiden keskellä teki varovaiseksi eikä opetussuunnitelman ajateltu ottavan kantaa sen enempää valtiolliseen politiikkaan kuin yhteiskuntapolitiikkaankaan. Komitean poliittiset sidokset olivat aika löyhät, vaikka sen puheenjohtaja Mikael Soininen olikin kansallisen edistyspuolueen syntymisen jälkeen puolueen johtomiehiä. Varsinkin puoluepoliittisesti helposti leimautuvia aiheita koetettiin selvästi välttää.²⁷

Osa kannanotoista ilmeni kuitenkin opetussuunnitelmatyön kanssa samanaikaisessa lainsäädäntötyössä, jossa säädettiin kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteita koskevaa lakia. Sekä lainsäädäntötyössä että opetussuunnitelmassa otettiin kantaa koulussa opetettaviin oppiaineisiin ja niissä opetettaviin asiakokonaisuuksiin. Opetussuunnitelmakomitean aikomus oli siirtää painopistettä luonnontieteisiin. Havainto-opetus, joka oli opetussuunnitelman kulmakivi, siirsi yleisemmin kiinnostuksen reaaliaineisiin, mikä tarkoitti samalla sitä, että opetussuunnitelma suuntautui – tosin kasvatuksellisilla ja psykologisilla perusteilla – yhteiskunnan toimintoihin. Uskonnon opetuksen painoarvo pysyi muodollisesti korkeana kun siveysoppi kärsi sille tappion.²⁸

Nykyhetki liittyi opetussuunnitelmassa pääasiassa kotiin ja sen lähipiiriin. Se pyrki kasvattamaan kansakoululalaisista ahkeria ja rehellisiä aikuisia, jotka tekivät työtä kotinsa ja isänmaansa hyväksi. Työ oli ensisijaisesti työtä kotona maataloudessa pelloilla ja puutarhassa perheen voimin ja sen hyväksi. Maataloudesta luotiin ihannoiva kuva ja tämä sama ihannointi välittyi oppikirjoista. Kaupunki eli maaseudun rinnalla, mutta se ei saanut ihannointia osakseen. Maataloutta pidettiin yhteiskunnan

selkärankana. Toisaalta maataloutta ei varmaankaan olisi tarvinnut ihannoida, jos sitä ei olisi asetettu kyseenalaiseksi. Tämä ilmeni siinä, että opetussuunnitelmassa korostettiin kodin töiden arvostamista, jotta nuoret eivät pyrkisi pois isiensä elinkeinoista kaupunkiin ja helpomman elämän pariin. Tämän taustana on se tosiasia, että maaseudun runsas väestönkasvu purkautui siirtolaisuuden ohella asutuskeskuksiin..

Oppikirjoissa maatalouden korostettiin ja uskottiin yleiseen edistykseen, mutta yhteiskunnan muuttuminen ei ollut muuten huomion kohteena. Muinaiset sankariteot ja rehellisen kansan-ihmisen tai hyvien hallitsijoiden ominaisuudet olivat suuremman ihannoinnin kohteina kuin maaseudun arki, jota kuitenkin esiteltiin aapisissa ja lukukirjoissa myönteiseen sävyyn. Olen-
naista oli kuitenkin se, että maaseudun tai kaupungin muuttumis-
ta ei kuvattu.²⁹ Opetussuunnitelma ei myöskään korostanut raha-
talouden ja kapitalismin mullistavaa vaikutusta yhteiskuntaan. Kansakoulun opetussuunnitelmalle talous oli ennen kaikkea kodin taloutta ja arkista työntekoa. Tärkeintä oli lain kunnioitus, työteliäisyys ja säästäväisyys, mutta ihmisen työtä ei kytketty kokonaiseen kansantalouteen tai markkinavoimiin.³⁰

Kapitalismin ja markkinavoimat tulivat mukaan vasta, kun opetussuunnitelmaa kirjoitettiin oppikirjoiksi. Tähän oli ole-
massa ajankohtainen syy. Ensimmäisen maailmansodan aikai-
nen korkeasuhdanne, vakaisiin markkinoihin tottuneiden ihmis-
ten järkytys hintojen noustessa, vuoden 1917 työttömyys, elintarvikepula ja kaikkien näiden seikkojen luoma keinottelu pakottivat oppikirjojen tekijät ottamaan kantaa sodan ajan tapahtumiin. Oppikirjoissa paheksuttiin "tunnottomien liike-
miesten" harjoittamaa keinottelua, josta päästiin eroon vasta, kun Suomi oli itsenäistynyt, vapaussota käyty ja turvalliseen tulevaisuuteen viittaava järjestys palannut.³¹

Opetussuunnitelma ei kovin avoimesti viitannut yhteiskun-
nan konkreettiseen tulevaisuuteen. Kaikki merkittävä oli nyky-
hetkessä tai menneisyudessa. Menneisyys oli kiteytynyt "isien

perinnöksi”, joka piti säilyttää. Vaikka opetussuunnitelma oli kirjoitettu siten, että se pyrki palvelemaan yhteiskunnan muutosta ja siihen sopeutumista, se ei reagoinut kaikkiin muutoksiin. Oppikirjoissa tulevaisuuden rakentaminen nähtiin nuoria velvoittavana tehtävänä. Demokratisoitumisen ja teollistumisen vaikutukset yhteiskuntaan olivat ilmeiset. Enemmän huolta kannettiin kuitenkin siitä, että aito Suomen kansa ei rappeutuisi tai mikä oli vielä pahempaa: tuhoutuisi. Kansallinen menneisyys ja Suomen kansan “terveet ominaisuudet” olivat kuitenkin kivijalka, joiden pohjalle tulevaisuutta voitiin rakentaa.

7. Miten muutokset otettiin vastaan

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelman oli määrä reagoida sekä modernin kasvatustieteen että muuttuneen yhteiskunnan vaatimuksiin. Aluksi siltä näyttikin, kun komitea perusteellisen koulukokeilun aloitettuaan pääsi tekemään suunnitelmiaan. Ensimmäistä maailmansotaa edeltänyt edistysoptimismi viittasi hyvään tulevaisuuteen.

Kun komitea joutui keskeyttämään työnsä vuonna 1915, sen työn uudistusmielisin osa eli alakansakoulun opetussuunnitelma oli valmis. Alakansakoulun opetussuunnitelman uudenaikaisuus selitty osaltaan sillä, että alakansakoulu nyt ensimmäisen kerran ylemmän kansakoulun yhteydessä ja oli siis pioneerityötä. Ylemmän kansakoulun osalta oli olemassa jo puolen vuosisadan perinne. Suomen itsenäistyttyä jatkunut komiteatyö jatkui konservatiivisemmassa ympäristössä, jossa edistysuskoon ei luotettu yhtä paljon kuin ennen sotaa. Komitea joutuikin lieventämään kantojaan muun muassa uskonnon opetuksesta. Yläkansakoulu sai siten hiukan konservatiivisemmän leiman kuin alakansakoulu.

Opetussuunnitelma rakensi koulutyön menneisyyden perinnön varaan. Menneisyysulottuvuuden painottaminen merkitsi paitsi kotiseutua ja isänmaan historiaa, myös näkemystä, että

kotiseudussa näkyvän isien työn oli herätettävä kunnioitusta eikä se saanut mennä hukkaan. Komitea yritti liittää uudet yhteiskuntaa mullistavat muutokset osaksi kansallista suurta kertomusta. Kaikkien yhteiskunnan muutosten osalta opetus-suunnitelma ei antanut eväitä niiden käsittelemiseen. Yhteiskunnan taloudellisen ja yhteiskunnallisen perustan muuttuminen, kapitalismin tulo ja muuttoliikkeen voimistuminen olivat vaikeasti käsiteltäviä. Vaikeasti hallittavia asioita oli myös suurten joukkojen poliittinen aktivoituminen. Aktivoituminen huolestutti, kun sen tulokset olivat johtaneet odotusten vastaisesti kapinaan ja vallankumousyritykseen.

8. Viitteet

- 1 L kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista 1923. Halila Aimo 1950, 138-143.
- 2 Rasila, Viljo 1982b, 132-148 ja c 155-160.
- 3 Rasila, Viljo 1982a, 18-26.
- 4 Alapuro, Risto – Stenius, Henrik 1987, 14-19
- 5 Peltonen, Matti 2004, 109-113. Kuisma, Markku 1993, 360-365, 390 ja 446-453.
- 6 Halila, Aimo 1949, 26-34, 50-58.
- 7 Halila, Aimo 1949, 149-150 .
- 8 Halila, Aimo 1949, 58-61 . Arola, Pauli 2003, 211-214.
- 9 Halila, Aimo 1949, 167-170. Voipio, Aarni 1944, 470-472.
- 10 Voipio, Aarni 1944, 473-474 ja 481.
- 11 Arola, Pauli 2007, 151. Komiteanmietintö 1916.
- 12 Voipio, Aarni 1944, 481-482. Soininen, Mikael 1916.
- 13 Arola, Pauli 2007, 151-154. Voipio, Aarni 1944, 475-480. Komiteanmietintö 1916, 56-57.
- 14 Arola, Pauli 2007, 155-156.
- 15 Arola, Pauli 2003, 193-206.
- 16 Arola, Pauli 2005, 152-155.
- 17 Arola, Pauli 2007, 156-158.

- 18 Arola, Pauli 2007, 154.
- 19 Ahonen, Sirkka 2000, 401-402. Jauhiainen, Annukka 2007, 266.
- 20 Komiteanmietintö 1925.
- 21 Komiteanmietintö 1925, 51, 165, 167 ja 294. Arola, Pauli 2002, 16-18. Jauhiainen, Annukka 2007, 261-264.
- 22 Tommila, Päiviö 2000, 84-85 ja 137. Vrt. Arola, Pauli 1992 ja 2000.
- 23 Arola, Pauli 2003, 220-221. Nieminen, Hannu 2006, 197-200.
- 24 Turunen, Ilkka 1987, 209.
- 25 Arola, Pauli 1996, 58-60.
- 26 Arola, Pauli 2000, 100.
- 27 Arola, Pauli 2003, 208-210.
- 28 Arola, Pauli 2003, 185-205, passim. Komiteanmietintö 1925, 49-50.
- 29 Arola, Pauli 1992, passim. Vrt. Arola, Pauli 2000, 98-103.
- 30 Rinne, Risto 1984, 283-284. Arola, Pauli 2003, 18-22 ja 207-210.
- 31 Arola, Pauli 2000, 102-103.

9. Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet

Komiteanmietintö 1916. Kansakoulun opetussuunnitelma-komitea, sen toiminta ja suuntaviivoja kansakouluopetuksen uudistamiseksi. Helsinki: Keisarillisen senaatin kirjapaino.

Komiteanmietintö 1925. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. Komiteanmietintö. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.

L kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista 137/1923 18.5.1923.

Mantere, Oskari – Sarva, Gunnar 1918-1934. Kansakoulun

Suomen historian oppikirja 2.-12.p. Porvoo: Kirja/ WSOY.

Ottelin, A. K. 1926-1936. Historia för folkskolan. Fäderne-landetshistoria. 1.-3. upl. Helsingfors: Söderströms.

Soininen, Mikael 1916. Maalaiskansakoulun uudistuksesta, Suunnitelmia ja kokeiluja kansakoulun opetussuunnitelmakomitean työmaalta. Helsinki: Otava.

Soininen, Mikael – Noponen, Alpo 1920-1927. Historian oppikirja vuorokursseiksi sovitettuna. 3.-8. p. Helsinki: Valistus.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2000. Kasvatustiede. Teoksessa: Tommila, Päiviö ym. (toim.) 2000. Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. Porvoo: WSOY, 396-437.

Alapuro, Risto – Stenius, Henrik 1987. Kansaliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa: Alapuro, Risto ym. (toim.) 1987. Kansa liikkeessä. Vaasa: Kirjayhtymä, 8-52.

Arola, Pauli 1992. Hallitsija, kansa ja konflikti. Konfliktikertomusten rakenne oppikoulun Suomen historian oppikirjoissa vuosina 1919-1946. Painamaton lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopiston käyttäytymistieteellisen tiedekunnan kirjasto.

Arola, Pauli 1996. Kansalaiskasvatuksella kaaosta vastaan. Yhteiskuntaoppi keskustelun kohteena 1906. Teoksessa: Anon. 1996. Erilaiset koulutiet. Koulu ja menneisyys XXXIV. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 1996. Saarijärvi: SKHS, 57-66.

Arola, Pauli 2000. 1920-talets historieböcker och år 1918 i Finland. I: Anon. 2000. Historiedidaktikk i Norden 7. Bruk og misbruk av historien. Nordisk konferanse om historiedidaktikk, Trondheim 1999. PPU-serien 11/2000. Trondheim: NTNU, 97-105.

Arola, Pauli 2002. Maaailma muuttui - muuttuiko opetus? Suomalaisen historian ja yhteiskuntatiedon opetuksen vaiheita.

Teoksessa: Löfström, Jan (toim.) 2002. Kohti tulevaa menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus uudella vuosituhannella. Jyväskylä: PS-kustannus, 10-34.

Arola, Pauli 2003. Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917-1924 Helsingin yliopiston Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191. Helsinki: Helsingin yliopisto 2003. Akat. väitöskirja.

Arola, Pauli 2005. "Kirkkokansan nousu" vuonna 1922 - kansanliike vai poliittista ohjailua? Teoksessa: Kuikka, Martti T. ym. (toim.) 2005. Koulu kansakuntaa rakentamassa. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2004. Koulu ja kansakunta XLII. Saarijärvi: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 142-164.

Arola, Pauli 2007. Komitea murroksen keskellä. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitea 1912-1924. Teoksessa: Kuikka, Martti T. ym. (toim.) 2007. Mikael Agricolasta opin ja tutkimuksen tielle 2006. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja XLIV. Vaajakoski: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 147-163.

Halila, Aimo 1949, Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. Suomen tiedettä N:o 3,3. Turku: WSOY.

Halila, Aimo 1950, Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921-1939). Suomen tiedettä N:o 3:4. Turku: WSOY.

Jauhiainen, Annukka 2007. Mikael Soinisen koulutuspolitiikka ja kasvatuserittely. Teoksessa: Tähtinen, Juhani – Skinnari, Simo (toim.) 2007. Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa. Kasvatusalan tutkimuksia 29. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 243-271.

Kuisma, Markku 1993. Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620-1920. Jyväskylä: Suomen Historiallinen Seura.

Nieminen, Hannu 2006. *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809-1917*. Tampere: Vastapaino.

Peltonen, Matti 2004. *Uudet kaupallistumisen muodot*. Teoksessa: Peltonen, Matti (toim.) 2004.

Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:2*. Jyväskylä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 77-134.

Rasila, Viljo 1982a. *Liberalismin aika*. Teoksessa: Ahvenainen, Jorma ym. (toim.) 1982. *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi, 13-26.

Rasila, Viljo 1982b. *Väestökehitys ja sosiaaliset ongelmat*. Teoksessa: Ahvenainen, Jorma ym. (toim.) 1982. *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi, 132-153.

Rasila, Viljo 1982c. *Kehitys ja sen tulokset*. Teoksessa: Ahvenainen, Jorma ym. (toim.) 1982. *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi, 154-167.

Rinne, Risto 1984. *Suomen oppivelvollisuuskoulun opetus-suunnitelman muutokset vuosina 1916- 1970. Opetus-suunnitelman intentioiden teoreettis-historiallinen tarkastelu*. Turun yliopiston julkaisusarja C 44. Turku: Turun yliopisto.

Tommila, Päiviö 2000. *Historia*. Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.) 2000. *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Porvoo: WSOY, 64-139.

Turunen, Ilkka 1987. *Ammattiyhdistysutopia. Vuosisadan vaihteen liberalistista yhteiskuntapolitiikkaa*. Teoksessa: Alapuro, Risto ym. (toim.) 1987. *Kansa liikkeessä*. Vaasa: Kirjayhtymä, 194-212.

Voipio, Aarni 1944. *Mikael Soinisen elämä*. Helsinki: Otava.